

УДК 574:631.1
JEL Classification O 130, Q 200

Боронос В.Г.,
д-р екон. наук, професор, професор
кафедри економіки та БА,
Пронікова Ж.С.,
аспірант*,
Тарабан Н.В.,
аспірант*,
Сумський державний університет

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІЧЕНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Boronos V.H.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the
department of economic and business administration
Pronikova Zh.S.,
postgraduate student,
Taraban N.V.,
postgraduate student,
Sumy State University

ECOLOGICAL EDUCATION OF SOCIETY AS A NECESSARY COMPONENT FOR ENSURING BALANCED ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Постановка проблеми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку характеризується значним впливом людства на довкілля. Глобальне потепління, нестача питної води, ерозія ґрунтів, електромагнітне забруднення середовища та інші екологічні проблеми призводять до того, що країни та світова спільнота змушені шукати нові шляхи зменшення негативного впливу людини на природу. У зв'язку з цим з'являється необхідність розроблення та формування дієвих підходів до підвищення рівня мотивації до екологічно спрямованої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження у сфері мотивації екологічно орієнтованої діяльності були проведені вітчизняними вченими. Зокрема Б.М. Данилишин [1] досліджував екологічну складову політики сталого розвитку; С.М. Ілляшенко [2] вивчав засади організаційно-економічного механізму управління природоохоронною діяльністю; О.А. Лук'янихіна [3] аналізувала методи екологізації суспільства; Л.Г. Мельник [4] розглядав соціо-еколого-економічні ризики в умовах недостатнього фінансування природоохоронних заходів; М.М. Петрушенко [5] та О.В. Прокопенко [6] досліджували економічні методи мотиваційного інструментарію екологізації виробництва. Проте проблема формування ефективного мотиваційного механізму екологізації господарської діяльності на даний час не вирішена та потребує додаткового вивчення. Особливу увагу слід надати саме активізації внутрішньої мотивації, значення та роль якої вітчизняними вченими недооцінюється.

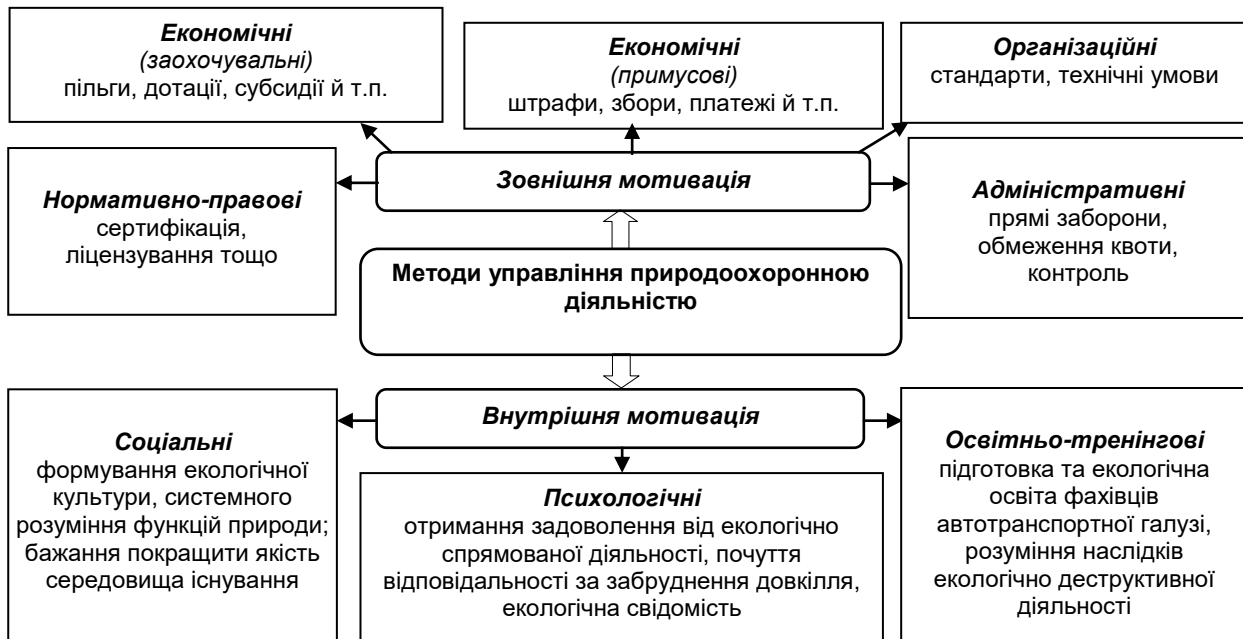
Постановка завдання. Метою даної статті є вдосконалення методів мотивації до екологічно спрямованої діяльності. Відповідно до поставленої мети необхідно проаналізувати можливі недоліки у застосуванні виключно зовнішніх позитивної та негативної мотивацій у організаційно-економічному механізмі природокористування, а також розглянути переваги та можливість застосування внутрішньої мотивації до екологічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що, з точки зору психології, за джерелом впливу на формування та активізацію мотивів розрізняють внутрішню та зовнішню мотивацію (рис. 1).

* Науковий керівник: Боронос В.Г. – д.е.н., професор.

* Науковий керівник: Прокопенко О.В. – д.е.н., професор.

За спрямованістю (знаком) зовнішня мотивація поділяється на зовнішню негативну мотивацію (ЗНМ) та зовнішню позитивну мотивацію (ЗПМ).

Рис. 1. Методи управління природоохоронною діяльністю

Джерело: авторська розробка

На сьогоднішній день в Україні у сфері економіки природокористування примусова група економічних методів досить поширена, однак вона потребує значного удосконалення. Міністр екології та природних ресурсів Остап Семерак під час презентації Концепції реформування системи державного контролю у сфері навколишнього природного середовища зазначив, що сьогодні в Україні діють завищені норми за кількістю необхідних перевірок і низькі штрафи за порушення екологічного законодавства.

Максимальний штраф для посадових осіб за забруднення територій становить 1700 грн, а для фізосіб – 1300 грн. Один інспектор для покриття планових завдань повинен провести за 1 місяць перевірку 20 суб'єктів господарювання. За стандартами цей показник не повинен перевищувати семи перевірок. Але, як правило, інспектори не здійснюють передбачених перевірок, а переключаються на невеликі компанії і ведуть контроль для можливого особистого збагачення. Робота Державної екоінспекції, крім низької ефективності, характеризується ще й високим рівнем корупційного тиску [7].

Слід переглянути методику визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України, адже, як показує аналіз динаміки загальної суми екологічних зборів, на сьогодні не забезпечуються зростаючі потреби держави у фінансуванні природоохоронних та природовідновлювальних заходів. Щорічно державний та місцеві природоохоронні фонди недоотримують чималі суми коштів на усунення забруднення та відновлення екосистем країни. А механізми формування екологічних фондів є непрозорими.

Екологічним законодавством України передбачається, що виробництво екологічно небезпечної продукції коштуватиме виробнику надто дорого і, як наслідок, він втратить конкурентну перевагу. Однак, практика показує зворотній зв'язок: на жаль, у більшості випадків товаровиробникам вигідніше здійснювати фіскальні екологічні платежі, ніж витратити кошти на природоохоронні заходи. Більше того, керівники підприємств, використовуючи «зв'язки», часто сплачують установлений екологічний штраф не в повній, або взагалі не сплачують.

Показовою є примусова група економічних методів стимулювання екологізації господарської діяльності у країнах західної Європи. Вона спрямована на впровадження екологічно чистих технологій. У країнах ЄС діє понад 200 чітких механізмів реалізації екологічного законодавства, застосовується майже 150 видів екологічних податків, структура і тарифні ставки яких затверджено національними парламентами. У Німеччині, наприклад, розроблена та реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту і екологічного підприємництва, що є важливим напрямом екологізації економіки. Обов'язковим для всіх підприємств є проходження екологічного аудиту на основі прийнятих національних стандартів, які його регулюють. Якщо викиди шкідливих речовин перевищують зазначені норми, то до таких підприємств держава застосовує штрафні санкції, підвищує ставку кредиту, відміняє пільгове оподаткування. Побічним наслідком такого регулювання стало поширення

«екологічного колонізму» – винесення за межі країни екологічно шкідливих, багатовідхідних та ресурсомістких галузей виробництва.

Для стимулювання росту інвестиційних вкладень в екологічно орієнтоване виробництво необхідно, щоб економічна ефективність таких проектів була вищою, ніж екодеструктивних. Тому для екологічно орієнтованих виробників необхідно впровадити пільгове оподаткування, субсидування цін екологічних товарів, дотації, гранти, пільгове кредитування, бюджетне фінансування. Такі заходи передбачені у статті 48 Закону України «Про охорону навколишнього середовища», однак сам механізм їх реалізації на практиці залишається неефективним. Це пов'язано насамперед з дефіцитом коштів на природоохоронні заходи, які розподіляються за залишковим принципом.

Розглянуті недоліки застосування примусових та заохочувальних методів мотивації екологічно спрямованої діяльності вказують на те, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів доцільно звернути увагу саме на внутрішню мотивацію. Потрібно змінювати систему і принципи екологічної відповідальності. На наше переконання, саме внутрішня мотивація є «ключем» для розв'язання екологічних проблем, першоосновою формування екологічної культури.

Країни з розвинутою економікою здебільшого використовують мотиваційні механізми, в основі яких лежать переважно внутрішні та зовнішні позитивні мотиви. Проте більшість вітчизняних науковців переконані, що найефективнішими є економічні методи мотивації, а внутрішня мотивація лише підсилює їх дію. Це пов'язано з тим, що активізація внутрішньої мотивації є нелегким та довготривалим завданням. Так, при виборі поведінки людина керується власними сформованими мотивами, а для їх зміни необхідний певний час.

За нашим переконанням, на перше місце в списку чинників, що зумовили катастрофічний екологічний стан в Україні, слід поставити екологічну неосвіченість населення, особливо керівників, які приймають рішення. Усі зусилля при розв'язанні екологічних проблем спрямовуються не на усунення причин забруднення, а на боротьбу з його наслідками. Людина почуває себе у безпеці, бо до кінця не розуміє остаточних наслідків екодеструктивної діяльності та безмежності власних потреб.

На думку члена Римського клубу Д. Медоуза, зменшити негативний вплив на довкілля можливо лише через зміну особистих та суспільних цінностей. Для того, щоб відбулися такі зміни в людській свідомості, людина повинна бути екологічно освічена. Лише накопичення екологічних знань є шляхом до всебічного розвитку людства, особливо до його економічного розвитку [8].

Саме внутрішня мотивація є «ключем» для розв'язання екологічних, а отже й економічних проблем. Шлях до високої екологічної культури лежить через зміну людської свідомості та формування нового типу особистості – «людини екологічної» для якої характерні такі риси:

- перехід від антропоцентричного типу екологічної свідомості (найбільшу цінність у світі має людина, а природа повинна задовольняти її потреби) до ексцентричного (гармонійного розвитку людини і природи, розуміння причинно-наслідкових зв'язків у системі «людина природа»);
- нова філософія життя – визначення розумної межі задоволення власних потреб (обмеження споживацьких інстинктів);
- принцип «випереджаючого відображення», згідно з яким у свідомості людини відбувається постійна оцінка можливих наслідків від її втручання у природу; розуміння того, що за власну екодеструктивну поведінку сьогодні будуть платити майбутні покоління.

Формування «людини екологічної» є складним та довготривалим процесом і повинно здійснюватися в триаді: освіта, наука, виховання (рис. 2).

Рис. 2. Формування «людини екологічної»

Джерело: авторська розробка

Одним із пріоритетних та стратегічних напрямків розвитку сучасної освіти у нашій державі є формування екологічної культури особистості, виховання у кожного громадянина екологічної свідомості. Екологічна освіта – це неперервний процес засвоєння цінностей і понять, які спрямовані на формування умінь і відношень, необхідних для осмислення та оцінки взаємозв'язків між людиною і природою, а також передбачають розвиток умінь приймати екологічно спрямовані рішення.

Екологічна освіта в Україні передбачає наступні рівні: *дошкільна* – початковий рівень екологічної освіти, головне завдання – формування елементарних знань у системі людина-природа; *середня освіта* – основний рівень екологічної освіти, головне завдання формування основи екологічних знань; *вища (професійно-технічна) освіта* – вищий рівень екологічної освіти, головне завдання – формування екологічної етики, свідомості, культури. Крім цих рівнів є ще базисний інститут формування «людини екологічної» – це сім'я і саме на етапі раннього виховання особистості потрібно прищеплювати любов до природи.

Проаналізувавши систему екологічної освіти в Україні, ми виокремили такі головні проблеми. Розглянемо детальніше кожен із них.

1. Недостатня екологічна спрямованість освіти. За останні 5 років у нашій державі було розроблено програми й концепції розвитку екологічної освіти і виховання. Активно розвивається формальна екологічна освіта (в школах, вищих навчальних закладах, інститутах підвищення кваліфікації), та неформальна (за допомогою засобів масової інформації, кіно, музеїв, виставок, заходів природоохоронних товариств тощо). У системі екологічних наук з'явилися нові наукові і навчальні дисципліни: екологія міст, екологія особистості, екологія дитини та ін. Однак обсяг та якість навчального матеріалу залишається низьким. На нашу думку, очевидною є необхідність змін у структурі екологічної освіти, оновленні її змісту, технологій навчання та методик викладання. Екологічна освіта і виховання мають безпосередній зв'язок із процесами державотворення та національного відродження України. Тому завдання навчальних закладів усіх рівнів полягає у формуванні у підростаючого покоління вміння та навичок мислити і діяти по новому, з почуттям екологічної відповідальності.

2. Відсутність акценту на перетворення знань в переконання та конкретні екологічно спрямовані дії. Вітчизняна система екологічної освіти ще не має належної організації і управління, результатом якої є лише поверхнева обізнаність про глобальні екологічні проблеми людства, а не їх практичне розв'язання. На жаль, але для більшості громадян України рівень екологічної освіченості залишається дуже низьким. На кожному з етапів розвитку особистості перехід від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації майже не відбувається, інакше як пояснити той факт, що людство продовжує вести екодеструктивну діяльність знаючи, що вона загрожує здоров'ю та життю [9].

Для того, щоб екологічна освіта виконувала своє призначення, вона має базуватися на таких принципах:

- масштабність – розповсюдження екологічної освіти на громадян всіх категорій, вікових груп і сфер діяльності;
- комплексність – навчання має базуватися на основі розкриття причинно-наслідкового зв'язку у системі «людина-природа», розуміння того, що за власну екодеструктивну поведінку сьогодні будуть платити майбутні покоління;
- різноманітність джерел знання та методів навчання;
- екологічна освіта повинна мати міждисциплінарний характер, урахування та розуміння зв'язку екологічних проблем з економічними, культурними та соціальними проблемами;
- неперервність – передбачає, що на кожному етапі розвитку особистості відбувається поглиблення і доповнення екологічних знань;
- функціонального призначення – кожен етап повинен забезпечувати виконання поставлених завдань, якщо ж вони не виконуються, то перехід на наступний рівень вже не дасть бажаного ефекту від екологічної освіти; екологічні знання, доповнені ціннісними орієнтаціями, мають стати основою екологічної культури і екологічного мислення.

Відомо, що навчати важко, ще важче перетворити знання в переконання, але найскладніше – зробити так, щоб переконання стали нормою життя. Те, що людина знає, усвідомлює і безпосередньо робить не співпадає. Особливу небезпеку становить розрив між екологічними знаннями та екологічною поведінкою. Екологічна поведінка суб'єктів господарювання може бути активною (усвідомлення суб'єктом своєї екологічної діяльності та можливих наслідків, а отже – мінімізація негативного впливу на природу), конформістською (усі так роблять – і я так роблю) та маргінальною (екологічно спрямовані дії суб'єкта під почуттям остраху). Головним завданням екологічної освіти та виховання є формування поведінки перших двох типів.

Висновки з проведеного дослідження. Важливу роль у зменшенні деструктивного впливу людини на довкілля відіграють сучасні методи управління природоохоронною діяльністю. Аналіз економічних методів мотивації свідчить про те, що законодавча база їх застосування досить

розроблена, однак сам механізм реалізації на практиці залишається ще надто слабким, тому сьогодні необхідно формувати нові підходи до удосконалення методів управління природоохоронною діяльністю. В умовах нестабільної соціально-економічної ситуації в Україні важливого значення набувають соціально-психологічні та освітньо-тренінгові методи, які спрямовані на формування нового типу особистості – «людини екологічної», яка не лише здатна вирішувати еколого-економічні проблеми, але і не створювати їх. «Людина екологічна» формується в тріаді: екологічна освіта, наука, виховання. Екологічну освіту необхідно звести не стільки до передавання знань з окремих тем, скільки до формування екологічного світогляду. Екологічні цілі повинні стати базисними цілями економіки. Екологічна відповідальність пов'язана з усіма сторонами екологічних взаємин людини та проявляється як інтегральна характеристика особистості.

Література

1. Данилишин Б. М. Наукові нариси з економіки природокористування: монографія. Київ: НАН України, 2008. 280 с.
2. Ілляшенко С. М., Прокопенко О. В. Екологічний маркетинг. *Економіка України*. 2003. № 12. С. 56–61.
3. Лук'янихіна О. А. Екологічний менеджмент в системі територіального управління: дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01 / Сумський державний університет. Суми, 2002. 223 с.
4. Мельник Л. Г. Економіка розвитку: монографія. Суми: ІТД «Університетська книга», 2006. 662 с.
5. Петрушенко М. М. Економічне обґрунтування мотиваційного інструментарію екологоорієнтованого управління підприємством: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / Сумський державний університет. Суми, 2007. 23 с.
6. Прокопенко О. В. Підходи до удосконалення економічного мотивування екологізації виробництва. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2005. № 10. С. 33–39.
7. Розміри штрафів за порушення екологічного законодавства мають бути переглянуті (за матеріалами урядового порталу). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250030727> (дата звернення: 03.06.18).
8. Медоуз Д., Рандерс Й. Пределы роста. 30 лет спустя : пер. с англ. Москва: ИКЦ «Академкнига», 2008. 342 с.
9. Науменко Г. Г. Екологічна культура як інтегруючий засіб формування гуманістичних цінностей. *Гілея: Науковий вісник: електрон. наук. фахове вид.* 2010. Вип. 32. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/F4 (дата звернення: 03.06.18).

References

1. Danylyshyn, B.M. (2008), *Naukovi narysy z ekonomiky pryrodokorystuvannia* [Scientific essays on economics of nature use], monograph, NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 280 p.
2. Illiashenko, S.M., and Prokopenko, O.V. (2003), "Ecological marketing", *Ekonomika Ukrainy*, no. 12, pp. 56-61.
3. Lukianykhina, O.A. (2002), "Ecological management in the system of territorial management", Thesis of Cand. Sc. (Econ.), 08.08.01, Sumy state university, Sumy, Ukraine, 223 p.
4. Melnyk, L.H. (2006), *Ekonomika rozvytku* [Development Economics], monograph, ITD «Universytetska knyha», Sumy, Ukraine, 662 p.
5. Petrushenko, M.M. (2007), "Economic substantiation of the motivational tools of the ecologically oriented enterprise management", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.06, Sumy state university, Sumy, Ukraine, 23 p.
6. Prokopenko, O.V. (2005), "Approaches to improving the economic motivation of environmental production", *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, no. 10, pp. 33-39.
7. The size of fines for violations of environmental legislation should be reviewed, available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250030727> (access date June 03, 2018).
8. Medouz, D. and Randers, Y. (2008), *Predelyi rosta. 30 let spustya* [Limits to growth. The 30-year update], Translated by E. S. Oganesyanyan, Laboratoriya znaniy, Moscow, Russia, 342 p.
9. Naumenko, H.H. (2010), "Ecological culture as an integrative means for the formation of humanistic values", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/F4 (access date June 03, 2018).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2018 р.